

Szili Katalin

Adalékok a magyar–német aspektus- és igekötőrendszer közötti hasonlóságokhoz, eltérésekhez az *el-* igekötős igék kapcsán

Ebben a – téma által megkívánt terjedelemhez képest nyúl farknyi – cikkben a címben megfogalmazott célok teljesítésére vállalkozom, mégpedig az *el-* igekötő néhány funkcióját alapul véve és kitekintve a német ajkúak magyaroktatásában jelentkező főbb problémákra. A választásom azért erre az igekötőre esett, mert kontrasztív szempontból a legteljesebben feldolgozott morfémaról van szó, köszönhetően a Schlachter–Pusztay szerzőpáros vastkos monográfiájának (1983), amelynek anyagára támaszkodom az elemzéseimben (a saját vizsgálataim mellett). Velük megegyezően az *el-* morfoszemantikai viselkedési jegyeit helyezem a középpontba azzal a különbséggel, hogy az igekötőknek az aspektus kifejezésében betöltött szerepét újabb elméleti keretben értelmezem.

1. Hasonló-e a magyar–német aspektusrendszer?

Mielőtt a fogas kérdésre válaszolnék, azt kell eldöntenünk, mit is értsünk aspektuson, és miféle aspektuális funkciók megjelenítésében léteznek találkozási pontok a két nyelv igekötői között. (Azt, hogy az igekötők mindkét nyelvben valamilyen összefüggésben vannak az aspektussal, tényként fogadom el.)

Mint ahogy ismeretes, a 19. század végén, 20. század elején megindult aspektuskutatások azon az arisztotelészi megfigyelésen alapultak (lásd *Metafizika*), hogy az igékben kétféle információ van jelen a bennük foglalt események időbeli lefolyásáról: vannak olyan igék, amelyek szükségszerűen implicálnak valamiféle végpontot vagy határt (*megszületik, meghal, elmegy*), és vannak olyanok, amelyek nem: *áll, sétál, fut*. A végpontosakat Arisztotelész a KINESIS-hez (mozgás, változás), a határ nélkülieket az ENERGEIA-hoz (aktivitás) sorolta.

A szlavistaként is jelentős Sigurd Agrell nagy hatású munkájában alapvetően kétféle módot különített el e tartalmak kifejezésére (1908: 78): a szláv nyelvek folyamatos és befejezett igealakjaiban meglévő cselekvésformákat, amelyek közül az előbbi folyamatában, belső nézőpontból láttatja az eseményszerűséget, az utóbbi pedig kívülről, a kezdőpontot, a folyamatot és a befejezést egy egységbe sűrítve. Ezt nevezi ő aspektusnak. A másik fogalom, az akcióminőség (*Aktionsart*) az ige által jelölt események végbemenésének különféle időbeli, intenzitásbeli, mennyiségi módozatait jeleníti meg. Agrell dichotomikus felosztása majdnem egy évszázadon keresztül meghatározta az aspektusértelmezéseket, és egyben irányította a nyelvek besorolását egyik vagy másik típusba: a klasszikus szláv „aspektusnyelvek” grammatikai jeggyel bíró ige párjait azonosították a szemléleti aspektussal, míg a német szóképzéstől elválaszthatatlan, tehát az ige morfológiájához köthető jelenségeit az akcióminőséggel. Az, hogy hányféle akcióminőség-fajta van, jószerivel a felosztásoktól függ, de a kezdet (*erblicken* – ’megpillant, észrevesz’, az eredményesség (*ausbrüten* – ’kikölt, kiagyal’), az intenzitás (*aussuchen* – ’kikutat’), a kicsinyítés (*hüsteln* – ’szipákol’), az ismétlődés (*klopfen* – ’kopogtat, zörget’) általában a klasszifikációk része.

Hogy a magyar nyelvet aspektus tekintetében milyen jellegűnek tartották? Az 1970-es évek második felétől erőteljesen meginduló kutatások (Wacha 1976, Kiefer 1983) a nyelvünkben vitathatatlanul meglévő „igepárokat” (*ír – megír, olvas – elolvas, főz – megfőz*) előtérbe állítva az imperfektív–perfektív oppozíció mentén ítélték meg az igelakokat, következésképpen szemléleti aspektusúnak mondták. A szakirodalom ugyanakkor az akcióminőség meglétét sem tagadta, és kifejezőiként a *-gAt* képzőt és egyes igekötőket jelölte meg. Ízelítőül

néhány a 11 „magyar” akcióminőség-fajtából: ismétlődés (*fel-felnéz, ütöget*); szaturatív (*kisírja magát*); delimitatív (*eljátszogat*); szemelfaktív (*megcsóvál, megvakar*). Megjegyzem, ha egészen pontosak akarunk lenni, az elnevezés már két évtizeddel előbb jelen volt a szakirodalomban, de szűkebb, a tartós–huzamos (*dolgozgat, sétálgat*) és mozzanatos (*legyin, csettint*) formákra vonatkoztatva (Temesi 1961: 208).

Kijelenthetjük-e tehát a fentiek alapján, hogy a magyar akcióminőségeket is kifejező szemléleti aspektusú nyelv, a német pedig akcióminőség-nyelv? Az utóbbi évtizedek változásait szem előtt tartva az aspektológiában, korántsem. Ennek oka pedig a situációs aspektus, az aspektuális osztályok fogalmának megjelenése. Az előbbi Carlota Smith kétszintű aspektuselméletéhez kapcsolható (1991), az utóbbiak kidolgozása hosszú folyamat eredménye (Vendler 1957, Dowty 1979, Bach 1981 stb.). Smith – mintegy szintézist alkotva – kétféle aspektust különít el: a nézőpontot (ez a régi szemléleti) és a situációt vagy lexikait, amely az ige szótári alakjába foglalt információ az adott eseményszerűség időbeli lefolyásának módjáról. (Én éppen ezért a lexikai elnevezést használom rá.) Létét tekintve univerzális, hiszen minden ige sajátja. Univerzális jellege viszont nem zárja ki, hogy a formai jegyekben ne legyen eltérés a nyelvek között. A német *sterben* és a magyar *meghal* egyazon aspektuális osztályba, az eredményekébe tartoznak, de míg a német ige morfológiailag jelöletlen, a magyar igeekötős. Az aspektuális osztályokról: a szakirodalomban meghatározott ismérvek (+/– statikus, +/- duratív, +/- telikus) alapján nagyrészt öt osztályba helyezi az eseményeket: állapotok, cselekvések, teljesítmények, eredmények, szemelfaktívumok. Ezekből a dolgozatomban a teljesítmények és eredmények bírnak jelentőséggel: a teljesítmények –statikus, +duratív, +telikus, az eredmények –statikus, –duratív, +telikus jegyűek. (A telicitás a végpontosság meglétét jelenti.) Példákkal élve: az *elolvas* teljesítmény, mert végpontot kíván (*elolvassa a könyvet*), ugyanakkor duratív, mert létezik egy, a végpontot megelőző cselekvésfolyamat, ami lexikalizálódott, mégpedig az *olvas* cselekvésigében. Az *elbaltáz* viszont eredmény, mert telikus ugyan, de a végállapotot megelőző folyamatra nincs önálló lexéma. Az angolszász aspektológia napjainkban az aspektuális osztályokat azonosítja az aspektussal, a német pedig – némi huszárvágással – vagy egyszerűen felcserélte az akcióminőséget a situációs aspektus terminussal, vagy ragaszkodik az *Aktionsarthoz*, de azt már az új tartalommal ruházza fel.

Az a gondolat, hogy az igeekötők a magyar nyelvben (is) a lexikai aspektus kifejezésének eszközei, először É. Kiss Katalinnál jelenik meg (2004), jómagam pedig több empirikus kutatáson alapuló írásomban (Szili 2018a, 2018b) igyekeztem alátámasztani. Összegezve tehát: megítélésem szerint közös vonás mindkét nyelvben, hogy a szemléleti aspektus megjelenítése egyikben sem jutott a grammatikalizáltság fokára, az igében meglévő eseményszerűség időbeli lefolyásáról szóló információk viszont szoros összefüggésben vannak az igeképzéssel, ami – a tárgyam szempontjából fontos telikus aspektuális osztályokban – az igeekötővel történő jelentésalkotással egyenlő. Az érvényesség mértéke azonban, miképpen arra az alábbiakban kitérek, különféle lehet.

A tényből, hogy az igeekötők helyyel-közzel mind a németben, mind a magyarban egyidejűleg képzőszerű és telikussá tevő elemek, azt a következtetést kell levonnunk a tanítás gyakorlatában, hogy az igeekötős igéket, kiváltképpen az eredményeket, ne alapigéjüktől elszakítva mutassuk be, hanem egy alaki-szemantikai egységként. Tehát a *kitalál, felfedez, kimutat* stb. alakokat ne bontsuk morfémaikra!

2. Morfoszemantikai és aspektuális hasonlóságok, eltérések a magyar igeekötős igék és német megfelelőik között

A már idézett Schlachter–Pusztay szerzőpáros az 1. táblázatban látható megfeleléseket regisztrálta a *Magyar Nyelv Értelmező Szótárának* anyagára épülő korpuszában.

Az adatok első pillantásra kiáltó üzenete: a német számos igekötővel adja vissza az *el-* széles jelentéstartományát. Az utóbbi tény miérettjeire történő válaszkérés izgalmas kihívás a kutatás számára, a nyelvórákon pedig megoldandó feladat, amelyhez segítséget a nyelvtanár a kutatótól vár. A továbbiakban a két szerepet egyesítve az egyezések, eltérések magyarázatára vállalkozom – messze nem a teljesség igényével – az *el-* néhány funkcióján keresztül.

magyar	német
<i>el-</i>	<i>ver-</i>
	<i>ab-</i>
	<i>weg-, hinweg-, fort-, davon- vorbei-</i>
	<i>er-</i>
	<i>zer-</i>
	<i>ent-</i>
	<i>egyéb: aus-, be-, ein-, auf-, über-, en-, herum-, zusammen-, unter- stb.</i>
	Ø?

1. táblázat: A magyar *el-* igekötő megfelelői a német nyelvben (Schlachter-Pusztay 1983: 15 alapján, gyakorisági sorrendben)

Ha elfogadjuk a kognitív nyelvészet alaptételét, jelesül azt, hogy a nyelv a világ feldolgozásának eredménye és egyben a valóság leképzésének tükré, a táblázat beszédes „sok az egyhez” hozzárendelése arról vallanak, hogy a magyarban a távolodás, távolítás fogalma igen tág, és ebből következően sematikus, míg a németben cizelláltabb, aminek megfelelően nyelvi kifejezőmódja is differenciáltabb.

Az *el-* sematizálódott jelentéstartományának leglényegesebb folyamánya az, hogy a némethez képest jóval nagyobb arányban tudott kapcsolódni a legkülönbélebb szemantikájú igecsoportokhoz. Az ily módon létrejött *el-*es igék gazdag jelentéshálózatának alaptagja az eredeti irányjelentést még őrző, a valamely térbeli forrásponttól a célpont felé történő valós távolodást, távolítást kifejező jelentéscsalád. Miképpen a 2. táblázatban nyomon követhető, tagjai szabályos és produktív képzés eredményei: *el-* + bármilyen mozgást, mozgatót jelölő alapige. A létrejött származékok forrás- és célpontot megadó vonzatstruktúrája a *honnan? hova?* kérdésre felelő összes lativusi ragot magába foglalhatja, sőt a német *vorbei-* morfémával meg egyező használata azt mutatja, hogy távolodásként konceptualizáljuk a céltartomány környékén, azok mentén (lásd névutói vonzatok) végbemenő mozgásokat is: *elmegy a diszszázad előtt.* (A trajektor elnevezés a mozgást végző vagy azt elszenvedő alanyokat, tárgyakat takarja.)

	igetípus	trajektor	forrás	cél
<i>el-</i>	V mozgás, helyváltoztatás	N _{nom}	Ø	Ø
		N _{acc}	N - <i>ból</i> , - <i>ből</i> - <i>ról</i> , - <i>ről</i> - <i>tól</i> , - <i>től</i>	N - <i>ba</i> , - <i>be</i> - <i>ra</i> , - <i>re</i> - <i>hoz</i> , - <i>hez</i> , - <i>höz</i> - <i>ig</i> - <i>n</i> , - <i>on</i> , - <i>en</i> , - <i>ön</i> - <i>ban</i> , - <i>ben</i> - <i>nak</i> , - <i>nek</i>

2. táblázat: Az *el-* vonzatai az irányjelölő távolodást, távolítást kifejező funkcióban

De a távolodás mozzanata vált szalienssé az alábbi jelentéscsoportokban is (ezeket szintén készülő dolgozatomból idézem). A felvonultatott példák alapigéiből könnyen kikövetkeztethető az adott család képzési sémája a prototipikus esetekben. Nem kell hosszasan bizonygatnom azt sem, hogy a távolodás bennük foglalt változatainak vizuális ábrázolása milyen nagy mértékben segítheti a megértés, bevésés műveletét a nyelvórákon.

- Az 'egy pontból való többirányú térbeli kiterjedés' távolodás: *elnyújt, elárad, elterjeszt*.
- A 'dolgok, tárgyak részekre bomlása, szétválása' távolodás: *elvág, elmetsz, elfűrész*.
- A 'személyektől, intézményektől, eszmétől való elválás' távolodás: *elbúcsúzik, elválík, eltílt*.
- A 'dolgok, értékek elkerülése a forrásszemélyektől, -helyektől' távolodás: *elkölt, elpazarol, elpocsékol*.
- A 'földre kerülés' távolodás: *eldől, elesik, elcsúszik*.
- Az 'egyenes iránytól való elhajlás' távolodás: *elhajlik, elkanyarodik, elhajlít*.
- A 'valameddig való eljutás a térben' távolodás: *elhallatszik, ellátszik, ellát*.
- A 'nem láthatóvá válás' távolodás: *elbújik, elrejtőzik, eldug*.
- A 'több személy, dolog tárgy egymástól való elkülönítése, elkülönülése' távolodás: *el-szigetel, elhatárol, elfalaz*.

Az irányjelentés deszemantizációjának utolsó állomását azok a csoportok alkotják, amelyekben az *el-* csupán telikussá (végpontossá) tevő elem, gondolok az állapotváltozások több tucatnyi altípusra bontható csoportjára (*elcsúfít, eldarabol, elavul, elpusztít*), valamint a kezdetjelölő igékre: *elalszik, elcsendesedik*. Ilyenkor az irányjelentés elvesztését az alanya vagy tárgyra redukálódott argumentumszerkezet is mutatja. Ez utóbbi aspektuális szerepeihez legközelebb talán a *ver-* áll azzal a különbséggel, hogy az a *meg-*hez hasonlóan teljesen elvesztette irány-jelentését. A funkcióik összevetését lásd: Schlachter–Pusztay i. m. 34–37. (A delimitatívumok – *elolvagat, élénekelget* – megítélése külön vizsgálatot igényel.)

Annak hátterében, hogy mindeme funkciókat a németben tucatnyi igekötő veszi át, két, egymástól nem elkülöníthető okot látok. Egyfelől a már érintett jelenséget: a nagyrészt ugyancsak polyszém német igekötők változatosabban, az alapcselekvések módját, forrás- és célpontját is figyelembe véve jelenítik meg a távolodás fogalmát, ami kapcsolódásuk szelekciójában is kimutatható. Ennek alátámasztására kövessük végig az *ab-*, *herab-* prefixumok *el-* lel azonosítható funkcióit Schlachter–Pusztay alapján (i. m. 38–39): a) elválás, elkülönítés kifejezése hasonló tartalmú tövekkel (*abschlagen – elcsap; abschneiden – elvág; abreissen – elcsíp*); b) rossz, negatív irányú állapotváltozások hasonló tartalmú tövekkel (*abnutzen – elkopik; abstumpfen – elfásul*); c) az addigi iránytól történő eltérés mozgásigékkel (*abbiegen – elkanyarodik*); d) a cselekvés „kivédése”, illetve megszakítása (*abfangen – labdát elfog; abwehren – elhárít*). Az e) pontba a különböző akcióminőség-képző szerepei kerültek a szerzőpárnál, így rezultatív jegyet tulajdonítanak az *abfertigen – jegyet kezel; abrechnen – elszámol vkivel* alakoknak, inchoatívumnak mondják az *abfahren – elindul; abreisen – elutazik* lexémákat stb. (Ők a kezdet jelölésére használják ezt a terminust.) Itt említik meg az *ab-* *le-* értelmű használatát is.

A magyar–német különbözőségeik másik (és legalapvetőbb) oka a tér- és irányviszonyok feldolgozásának mikéntjében, az ezzel összefüggő képalkotási sajátosságokban keresendő: a „magyar távolodás” ezért válhat a németben példának okáért *ki-*, *fel-* vagy éppen befelé irányulássá vagy éppen *keresztül, át-*, de akár *össze-* tartalommal: *el- ≈ aus-*: *elcsepeg – ausrinnen; elterjed – sich ausbreiten; elcsépel – ausdreschen; el- ≈ ein-*: *elvermel – eingraben, einkellern, einmieten; el- ≈ über-*: *elgázol – überfahren; elhagy (megelőz) – überholen; el- ≈ zusammen-*: *elfacsarodik (szív) – sich zusammenpressen*. A sort még hosszasan folytathatnám, de talán így is egyértelműnek tűnik, hogy az eltérő igekötők mögött

eltérő világ-, pontosabban hely- és irányértelmezések, más-más metaforák bújnak meg. Hozzáteszem, az *el-* \approx *aus-* megfelelés létezik a magyarban is, köszönhetően A TESTEK KONTÉNEREK, AMELYEKBŐL KISEBB DOLGOK (A TRAJEKTOROK) KIKERÜLNEK. Az *el-* \approx *ein-* párhuzam pedig arról vall, hogy a távolodással együtt járó láthatatlanná válás mozzanata helyett a németben a tárgykonténerbe történő bekerülés kerül előtérbe. Nem bírom elégszer hangsúlyozni, hogy ahol ez lehetséges, a tanítás során éljünk a képi, rajzos magyarázatokban rejlő lehetőségekkel: hasznos és érdekes színfoltjai lehetnek szövmagyarázatainknak.

2.1. Bővebben a metaforák szerepéről a jelentésalkotásban

Arra, hogy a képekben való gondolkodás, a metaforák a jelentésalkotás nélkülözhetetlen eszközei, ugyancsak a kognitív nyelvészet irányította rá a figyelmet. A metaforák szerepe kiváltképpen lényeges a vektor jellegű igekötőknél, hiszen az orientációs metaforák alapvető tapasztalásaink képi megtestesülései.

A metaforizáció kétféleképpen érhető tetten az igekötős igékben. Lehet egyedi, az alapigék jelentéséhez köthető történés, de rendszerszerű képzési sémákat is alkothatnak. Az első esetben az igekötő nélküli fő tartalma mintegy „előkészíti” az igekötős változat képpé alakulását. Így viselkedik a magyarban a *tapos* az *eltapos* ’megöl, elpusztít’ értelmének kimunkálásában: ha valaki tapos egy növényt vagy növényen, cselekedete annak pusztulásához vezethet. Feltételezem, hogy a két nyelvben ritkább az egyedi képek összecsengése, és több az adott közönség sajátos gondolkodásmódjába bepillantást engedő különbözőség. Lássunk belőlük! Az *elferdít* konkrét jelentése (*elferdítette a botot*) a magyarban több hasonló kép kiinduló pontjával szolgál különféle alanyok vagy tárgyak társaságában (*elferdíti az igazságot, a jellemét*), a németben ellenben más alapigékhez és természetesen más igekötőkhöz kötődik a számunkra egységes tartalom: *den Stock verdrehen – Wahrheit entstellen; Charakter verderben*. Természetesen találunk példákat a hasonló képekre is: mindkét nyelvben léteznek olyan igék, amelyek a halált, az elmúlást az alváshoz, a nyugalmi állapothoz kötik. A HALÁL, AZ ELMÚLÁS ÁLLOM, NYUGALMI ÁLLAPOTBA KERÜLÉS metafora abból az – ezek szerint közös – tapasztalattunkból táplálkozik, hogy az öntudatlan állapot a külvilág érzékelésének elvesztésével egyenlő, valamint, hogy a halál a nyugalom, a mozdulatlanság állapota: *elalszik, elszunnyad, elszenderedik, elszenderül – einschlafen, einschlummern; elpihen – zur ewigen Ruhe eingehen*. A HALÁL, AZ ELMÚLÁS TÁVOLODÓ MOZGÁS kép helyett (*elmege, eltávozik, elhalálozik, elköltözik, elszólít, eltűnik, eltűntet*) viszont a német inkább A HALÁL VALAHONNAN VALÓ KIKERÜLÉS metaforával él, vagyis míg a magyarban a semmivé válás egyenlő a távolodással, az érzékszerveink számára lassan elérhetetlenné válással (amit nem érzékelünk, az nincs, nem létezik), a német ugyanezt a történetet a háromdimenziós világból vagy az emberek alkotta csoportkonténerből való kiválásként (is) értelmezi: *ausscheiden, aus dem Leben scheiden*. A további találkozások, eltérések feltérképezése érdekes kutatási témául szolgálna.

A másik, rendszerszerű metaforikus szóalkotási mód az igekötőkben foglalt irányokhoz köthető, és gyakran értékelési mintákat tükröz. A fölfelé irányultságot például általában pozitívumként (*felvidít, felderül, fellelkesül*), a lefelét negatívumként határozzuk meg: *lelombozódik, lealkonyul, lepusztul*. Az *el-* alkotta képek ugyancsak a negatív érték-tartományba esnek, amit több, a konkrét jelentésekből elvont metaforikus származékcsoport is bizonyít. Nézzünk erre is példákat!

Mint ahogy említettem, az igekötő egyik konkrét funkciója az egyenes iránytól való térbeli távolodás kifejezése: *elbiggyeszt – verziehen, elcsavar – zudrehen, elfintorít – rümpfen, elfordít – herumdrehen, abwenden, wegwenden elfordul – abbiegen, sich abwenden, elgöribít – verbiegen, verziehen, umdrehen, elkanyarodik – abbiegen, elkanyarít, umleiten, elhajlik – elhajol – ausweichen* stb. Az egyenestől való eltérés (az egyenes útról való letérés) a helytelen, a rossz képzetével társult a beszélőközösségünk tudatában, amit A HIBA/A TÉVEDÉS/A

ROSSZ TÁVOLODÁS kép által ihletett igecsoport igazol. Megjegyzem, többük helyettesíthető a *félre-* igekötővel, sőt újabban mintha a *be-* is átvinné ezt a szerepet: *benéz, beolvas*. Ilyenek: *elbaltáz – verpatzen, elcsesz – verpatzen, elért – missverstehen, elfajzik – abarten, elfuserál – hudeln, elír – sich verschreiben, elnéz – übersehen, elnevel – verziehen, falsch erziehen, elpuskáz – verderben, elrajzol – verzeichnen, elszab – verschneiden, elszámít – sich verzählen, elszúr – vermessen*.

Viszonylag népesnek mondható a fizikai megsemmisülést, a hiány keletkezését visszaadó igék köre. Ízelítőül: *elfogy – ausgehen, elfogyaszt – verbrauchen, verzehren, elhamvad – verkohlen, elhasznál – verbrauchen, elkoptat – abnutzen, ablaufen, elnyű – abwetzen, abnutzen, elrongyol – zerfetzen, elvásik – sich abnutzen*. A HIÁNY TÁVOLODÁS, A ROSSZ TÁVOLODÁS képek meglétének tükrében nem véletlen, hogy a magyar nyelvben olyan produktív melléknévi alapú teljesítményképzés során az *el-* vagy a negatív tartalmú, vagy a hiányt jelölő alapigékkel társul, a *meg-* ellenben inkább a pozitívakkal: *megszépül – elcsúnyul; megerősödik – elgyengül; meggazdagodik – elszegényedik*. (Ez nem az összes *meg-*es inchoatívumra érvényes szabály.) Az, hogy egy beszélőközösség milyen tulajdonságokat helyez a negatív értéktartományba, szintén hasznos adalékokkal szolgál a kultúrájáról. Bizonyítékul néhány a nagyjából 150 származékból: *elálmosít – einschläfern, elálmosodik – schläfrig werden, elbátortalanít – entmutigen, elbátortalanodik – entmutigt werden, elbutít – irreführen, dumm machen, elbutul – abstumpfen, verdummen, elcsúfít – verunstalten, entstellen, elcsúnyul – entstellt werden, elerőtlenít – entkräften, elértéktelenedik – entwerten, elgyengít – erweichen, elgyengül, schwach werden, elhülyül – verblöden, ellustul – faul werden, elnémetesedik – eindeutschen, elpuhít – verweichlichen elsavanyít – verderben, elszegényedik – verarmen, eltorzít – verzerren, entstellen*.

A német rendszerszintű orientációs metaforák taglalása nem célja a dolgozatnak, de az általam idézett szemantikai csoportok, így az előbbi alakok is, körvonalznak egyezéseket és eltéréseket: A HIÁNY TÁVOLODÁS; A TÁVOLODÁS ROSSZ metaforák például a németben is léteznek, de többek között az *ab-*, *ent-*, *zer-* morfémákhoz köthetők (lásd az iménti megfeleltetéseket).

A melléknévi alapú igeképzés kapcsán nem hagyhatom említetlenül az 1. táblázat *el-* = Ø adatát (Schlachter–Pusztay korpuszában ez az előfordulások 16%-a), ami azokat az eseteket jelenti, amikor a magyar igekötős formának a németben nincs igekötős párja. Ilyenkor tartalmuk többféleképpen jelenik meg: szerkezetekben, miképpen az előbbi felsorolásban tapasztalhattuk a melléknév + *werden* konstrukcióban, de a delimitatívumokat is körülírjuk: *elcseveg – plaudern (lange); ellovagol – (stundenlang reiten)*. Megtörténik, hogy a magyar igekötős igének egyszerű, igekötő nélküli a német változata: *elrabol – rauben; elver (ellenséget) schlagen sterben; elhoz (levelet) – Brief bringen* (Schlachter–Pusztay példái (i. m. 31). Nem kívánunk igekötőt a magyar szemelfaktívumok sem (hagyományosan mozzanatos igék): *elcsattan – knallen*. Igekötő nélküliség jellemzi a németben a cselekvésből teljesítménybe váltást is, ami a szemléleti aspektus szintjén a klasszikus folyamatos–befejezett oppozíciónak felel meg: *dalol, eldalol – singen; olvas – elolvas; ír, megír – schreiben*. Ilyenkor a telicizáló (ha tetszik, perfektiváló) igekötő szerepét a németben különféle szintaktikai eszközök (tárgyak, határozók), igeidők veszik át. Ennek bővebb taglalása azonban szétfeszítené a dolgozat keretét. Arról, hogy a magyarban mennyi lehet a lexikai szinten igekötőtlen teljesítmény-, valamint eredményige, nincs adatunk, de a számuk elenyésző lehet, azok is cselekvésként és teljesítményként egyaránt használatosak: *lomtalanít, portalanít, véglegesít, kezel*.

3. Összegzés

Írásomban egyfelől a lexikai aspektus kifejezésének közös jegyeire kívántam felhívni a figyelmet a magyar és a német nyelvben, nevezetesen arra a tényre, hogy az igekötők mindkét nyelvben az igeképzés és ezzel egyidejűleg (de eltérő mértékben) a telikus jegyű teljesítmény- és eredményképzés eszközei. Másfelől foglalkoztam az *el-* és a német megfelelői közötti divergencia okaival, vagyis azzal, hogy miért egyetlen igekötő állítható szembe a tucatsyi némettel. Fő tényezőként az *el-* sematikus jelentéstartományát jelöltem meg, ami egyben széleskörű kötődésének a forrása a legkülönfélébb tartalmú alapigékhez, míg a németben a távolodást kifejező igekötők kapcsolódását az alapigékben foglalt cselekvési módok, a távolodás módozatai, körülményei befolyásolják. A két nyelv eltéréseiben meghatározó szerepet tulajdonítottam a metaforizációs folyamatoknak. Nem bírom hangsúlyozni, hogy a szóképek bevonása a szókincs tanításába nem csak a tanulás hatékonyságát növelő eljárás, de megerősíti azt a tényt, hogy a nyelvvel világlátási, gondolkodási módokat, értékelési mintákat is átadunk. Dolgozatomat, a címében foglaltaknak megfelelően, adalékul szántam a két nyelv igekötőinek teljesebb összevetéséhez.

Irodalom

- Agrell, Sigurd 1908. *Aspektänderung und Aktionartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lunds Universitet, Lund.
- Bach, Emmon 1981. On time, tense, and aspect: An essay in English metaphysics. In: P. Cole (szerk.) *Radical Pragmatics*. Academic Press, New York. 63–81.
- Dowty, David. 1979. *Word meaning and Montague Grammar*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlatja. *Magyar Nyelv* 100: 15–43.
- Kiefer Ferenc 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ryle, G. 1949. *The Concept of Mind*. Penguin/Peregrine Book, Harmondsworth.
- Schlachter, Wolfgang – János Puszta 1983. Morpho-semantic Untersuchung des Ungarischen Verbalpräfixes *el-*. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 167, Budapest.
- Smith, Carlota S. 1991. The parameter of aspect, *Studies in Linguistics and Philosophy* 43. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Szili Katalin 2018a. A *meg-* funkcióiról másképpen I. (A *meg-* mint lexikai-aspektus-képző) *Magyar Nyelvőr* 142: 170–186.
- Szili Katalin 2018b. A *meg-* funkcióiról másképpen II. (A *meg-* mint lexikai-aspektus-képző) *Magyar Nyelvőr* 142: 428–451.
- Temesi Mihály 1961. Az ige. In: Tompa József (szerk.): *Leíró magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 201–211.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *Philosophical Review* 56: 143–160.
- Wacha Balázs 1976. Az igeaspektusról. *Magyar Nyelv* 72: 59–69.

Szili, Katalin

Additions to the similarities and differences between the Hungarian and German systems of aspects and verbal prefixes, with special regard to verbs with the *el-* prefix

The study, on the one hand, discusses the shared attributes of expressing situational or lexical aspects in the Hungarian and German language, i.e. the fact that in both languages the verbal prefixes are tools for verb formation and, simultaneously but to a different extent, for telic formation of accomplishment and achievement. On the other hand, it aims to explain the causes of divergence between *el-* and its German equivalents. The study establishes the schematic semantic field of *el-* as the primary factor in this difference, which enables its wide-range attaching ability to verb stems with various meanings, while the meaning of distancing in German manifests itself in many different prefixes, depending on the modes of action and that of distancing itself. The study establishes that metaphorizing processes play a fundamental role in the differences of how the verbal prefixes are used in these two languages. The paper also distinguishes two categories within these processes: unique metaphors and metaphors connected to the given verb stem on a systematic level.